

İZMİR KARANTİNA TEŞKİLATININ KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1840-1900)

Pelin BÖKE

Özet

19.yüzyıl savaşlar ve salgın hastalıklarla geçmiştir. Tüm dünya devletlerini etkisi altına alan bu felaketlerden Osmanlı Devleti de nasibini almış, bu salgınlarla yapılan mücadelenin dışında kalmamış, kalamamıştır. Nitekim modern bir yapıya sahip olmak isteyen Osmanlı Devleti, yaygın bir karantina örgütü kurarak modernleşmekte olduğunu göstermek isterken, güçlü bir merkezileştirme çabası içine de girmiştir. Bu bağlamda İzmir, karantina ağının İstanbul'dan sonra oluşturulan ilk kentlerden biridir ve bu ağ, taşrada kurulmak istenen örgütlenmeye bir model olarak tasarlanmıştır. Bu çalışmada da İzmir karantina teşkilatının kuruluşu ve 1840-1900 tarihleri arasındaki faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Karantina, Seyyahlar, Hacılar, Klazomen, İzmir.

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIE OF QUARANTINE ORGANIZATION IN IZMIR BETWEEN THE YEARS 1840-1900

Abstract

Nineteenth century passed with wars and epidemics. The Ottoman had its share of those disasters that spread quickly to the whole world and did not and could not exclude from struggle. The Ottoman Empire, therefore wishing to become modern, presented a significant sample of modernization by establishing a widespread quarantine organization. Izmir was one of the first cities after Istanbul where a wide network of quarantine was organized and moreover this network of quarantine in the city was designed to become a role model to the others in the provences. This study works on the history and activities of the quarantine organization in İzmir between the years 1840-1900.

Key Words: Quarantine, Traveler, Hadji, Klazomen, İzmir.

Giriş

Batı ile ilişkileri çoklukla savaşlar şeklinde tezahür etmiş olan Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl, yeni bir temas alanının ortaya çıkmasıyla birlikte ilişkilerin daha çetrefil bir döneme girmesi anlamına gelir. Bu yeni temas alanı salgın hastalıklardır. Özellikle 18.yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte buhar gücünün deniz ulaşımında kullanılmasının yarattığı etki bu bakımdan “ölümcül” olur. Zira her yeni teknoloji öncelikle “hız”ı artırır ve bu hız birçok şeyi kolaylaştırdığı gibi, salgın hastalıkların yayılmasını da kolaylaştırır. Artık bir kentin kendi içine kapanması yetmez,¹ çünkü pazarı besleyen ticari faaliyetin dinamikleri buna izin vermez. Ne var ki hız ile hastalıkların yayılması arasındaki bu paradoksu çözmek için, 19. Yüzyılın sonunda “mikrop” denen şeyin hastalıklarla ilişkisinin keşfedilmesini beklemek gerekecektir. Zira insan bedenini hasta eden şeyin ne olduğu bilgisine sahip olunmayınca, pislik ve temizlik gibi kavramlar da sadece dış görünüşü tanımlamaktan ibaret kalacaktır². Kısacası Antik Yunan’da sağlık tanrısı olarak bilinen Asklepios’un güzel kızı Hygeia’dan gelen ve koruyucu hekimliğin en önemli kavramı olan hijyen³ henüz tıp tarihi içindeki ayrıcalıklı yerini kazanmış değildir. Hal böyle olunca gerek Batı coğrafyasında gerekse Osmanlı Devleti içinde yaşayan “reaya” yani Hristiyan unsurlar arasında, örneğin veba salgınına karşı verilen ilk ve en önemli tepki kaçıştır. “Ortak ve gerçek önlemlerin yokluğu karşısında” verilen bu tepki diyor Panzac, aslında “hastalığın şiddetini gösteren bir belirti, bir ipucudur” ve “Hristiyanlar için veba, ilahi hoşnutsuzluğun bir ifadesi, kaçılmaya çalışılan bir lanettir”⁴.

Oysa Müslümanlar açısından durum bunun tam tersidir. Zira Hazreti Muhammed’in, belki de ilk karantina uygulaması olarak görülebilecek olan, salgın hastalık karşısında nasıl bir tavır alınacağına dair hadisi şöyledir: “Bir yerde taun çıktığını işitirseniz oraya gitmeyiniz, bir yerde taun çıkar ve siz de orada bulunursanız oradan dışarı çıkmayınız”. Ancak bu da yeterli görülmemiş, insanların can korkusuyla kaçabileceği de göz önünde bulundurularak manevi bir mükafat da verilmiştir; taundan ölen her Müslüman şehadet mertebesine erecektir.⁵ Değil mi ki “her canlı ölümü tadacaktır” (Al-i İmran 3/185) o halde ölümden kaçmak yerine Allah’ın bu lütfuna şükretmek gerekir. Bütün bu dini referanslar karşısında herhangi bir

1 Ortaçağın sonunda ve 17. Yüzyılda “veba ya da onun gibi ölüm oranı yüksek salgın hastalık görülen kentler, dehşet içinde kendi üstlerine kapanırlar, dışarıdan geleceklere de bir tuzak yeri, bir kapan olurlardı” Georges Vigarello, *Temiz ve Kirli, Ortaçağ’dan Günümüze Vücut Bakımını Tarihi*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1995. s.17.

2 Avrupa’da, özellikle 17. Yüzyılda asiller arasında suyun ve yıkanmanın yerini tutan şey çamaşır değiştirmekti, yani “çamaşır değiştirmek, aslında, yıkanmaktı”, Vigarello, *a.g.e.*, s:85. Zamanla bu iç çamaşırı olarak giyilen gömlekler, sadece elbisenin içinde kalan şeyler olmaktan çıkarak, boyundan kollardan fıskıran ve karşısındakine temiz olduğuna dair mesaj vermesi istenen bir role büründüler, böylelikle “temizlikle giyim gösterişi birbirine bağlanmış” oluyordu. Vigarello, *a.g.e.*, s.97.

3 Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi Ders Notları*, Tıp Fakültesi yayın Bürosu, Bornova 1988-1989, s.33.

4 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.s.164-165.

5 Buhari’den aktaran Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri”, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, C:17, S:2, Ayır Basım, İstanbul 1954, s.s.292-293.

Müslümanın salgın sırasında kaçması beklenemezse de, İslam geleneği içinde farklı davranışlar da söz konusudur⁶ Ancak Batılı ve en fanatik seyyahların bile göz kapayıp geçemedikleri bir durum vardır ki, bu da Müslümanların bulaşıcı hastalığa tutulmuş bir dindaşını hiçbir şekilde bırakıp kaçmadıklarıdır⁷. Ne var ki Hristiyan toplulukların bu konudaki davranışları tamamen farklı, hatta trajiktir. Örneğin 1835 yılında İzmir'e gelen Kontes Pauline Nostitz'in bu konudaki gözlemi zikredilmeyi hak ediyor:

*"Salgın öyle bir korku salıyor ki, aile içindeki bağları kopartabiliyor. Hastalığın görüldüğü her ev ve herkes terk ediliyor, Kardeş kardeşi, eşler birbirini terk ediyor, hatta anneler çocuklarını Rum bakıcıların ellerine bırakıyor"*⁸.

Müslümanlar ise, gayrimüslimler arasındaki korkunun yarattığı bu zafiyetten kendilerine bir eğlence çıkarmış görünüyorlar. 18. Yüzyıl başlarında İzmir'e gelen Flemenk gemici M. Corneille Le Byrun şehirde dolaşmanın tehlikelerini anlatırken *"salgının en şiddetli dönemlerinde bile normal hayat tarzlarını sürdüren, birbirleriyle görüşmelerini kesmeyen Türklerin"* bu tehlikeyi yarattığını söyleyerek, *"herhangi bir tedbir almamakla kendi hayatlarını tehlikeye atan Türkler, Frenkleri kızdırmak için ellerinden geleni yaparlar. yollarda sanki üzerlerine düşecekmiş gibi yürüyerek Frenkleri korutmaktan adeta zevk alırlar"*⁹ diyor.

Kısaca vermeye çalıştığım bu iki farklı algı ve davranışın örneklerini çoğaltmak mümkünse de, bu konuda hatırı sayılır bir literatür olduğundan, başlıkta belirttiğim çalışmanın sınırlarına dönmek gerekiyor. Ele alacağımız dönem yani 19. yüzyıl, sağlık uygulamaları açısından bir milat sayılabilir. Osmanlı sağlık tarihi açısından bu dönemde iki önemli nirengi noktası öne çıkıyor; bunlardan biri salgın hastalıklara karşı 1831 yılında başlayan karantina uygulamaları, ikincisi de sağlık konusunda ciddi düzenlemelerin yapıldığı 1866 tarihinde İstanbul'da toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı'dır. Bu iki önemli eylemi tetikleyen şey ise sanıldığı gibi veba salgınları değil, 1831 ve 1865 yılında Osmanlı coğrafyasını kasıp kavuran kolera salgınlarıdır. Ancak Avrupa'da karantina tedbirlerinin bu tarihten daha önceleri ve ilk kez vebaya karşı alındığını da ekleyelim¹⁰.

Veba illetiyle hesaplaşmasını bitiren Avrupa karşısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ise hiç parlak değil. Nitekim daha bu ileti kontrol altına alamadan zuhur eden kolera salgınları ile savaşmak zorunda kalan II. Mahmud'u, önlem almaya iten en önemli neden bu şartlar olsa gerek. Ancak 1831 yılında bir karantina nezareti kurulması ile başlayan bu önlemlerin bir başka itici gücü de olduğunu eklemeliyiz: bunlardan biri, Osmanlı idaresiyle ciddi bir iktidar savaşı içinde olan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı sağlık uygulamaları, diğeri de Balkanlarda

6 1816 yılında Hicaz'lı Müslümanlar, İslamiyete dayanarak veba zamanında alışlagelmiş davranışlara uymayı nükteli bir şekilde reddeder ve dağlara kaçarlar. Gerekçeleri ise şudur; *"Veba, erdemli insanları bir an evvel yanına çağırarak için Allah'ın yeryüzüne gönderdiği bir lütuftur, Fakat biz henüz kendimizi bu lütüfa layık görmüyoruz ve bir başka zamana kadar bir kenara çekiliyoruz"*. Panzac, a.g.e., s.153.

7 A.g.e., s.156.

8 İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl I.*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.36.

9 Mehmet Demirel, *İngilizce Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Sağlık Hayatı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1999, s.115.

10 Şehsuvaroğlu, a.g.m., s.296.

kaybedilen topraklardaki karantina önlemleri¹¹. Nitekim tutarlı ve etkili bir sağlık sistemi kurmanın, kendilerini Osmanlı Devleti'nden farklılaştıracağını düşünen bu iki güce karşı¹², "modern" olduğunu ispatlamak isteyen ve fakat aynı zamanda güçlü bir merkezileştirme çabasına girişen Osmanlı yönetiminin cevabı da karantina uygulamalarını başlatmak olacaktır¹³. Ne var ki II. Mahmut ile başlayan ve sırasıyla Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit gibi dört padişahlık dönemini kapsayan bu uygulamalar gerek maddi imkânsızlıklar gerekse Osmanlı merkez teşkilatında başlatılan radikal reformlar nedeniyle son derece dalgalı bir seyir izleyecektir. Bu iniş çıkışların en iyi gözlemlenebileceği yerlerden biri de İzmir ve İzmir'de kurulan karantina teşkilatıdır.

İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu

Şeyhülislam Mekki-zade Mustafa Asım Efendi'nin 29 Nisan 1838 tarihinde karantinanın caiz olduğuna dair verdiği fetva ile¹⁴ İstanbul'dan sonra ilk kurulan karantina teşkilatlarından biri de İzmir'dedir. Gerek 17. Yüzyılın sonlarından itibaren yükselen ticaret hacmi, gerekse güneyde Mısır ve Doğu Akdeniz'den, kuzeyde İstanbul'a ve batı coğrafyasına uzanan işlek deniz trafiği nedeniyle önemli bir liman olan İzmir, karantinanın taşradaki uygulamalarına bir model olarak tasarlanmıştır. Ancak bu modelin gerçekten iyi bir işleyişe sahip olup olmadığını test eden en önemli unsurlardan biri sefaretler ise diğeri de hacı kafileleri olur.

Öncelikle sefaretlerin bu konudaki dahlini inceleyelim ve konuyu uluslar arası ilişkiler bağlamında ele alalım. İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1838 Ticaret Anlaşması'nın hemen akabinde kurulan Karantina teşkilatına en büyük tepki, doğal olarak İngiltere'den gelmiştir. Daniel Panzac bu durumu şöyle açıklar:

"Sanılının aksine, Avrupa ülkeleri vebaya karşı mücadeleyi teşvik etmek için Türk Devleti nezdinde hiçbir girişimde bulunmamışlardır....II: Mahmud'un birçok girişiminde biri olan bu reformu Avrupa desteklememiş, tersine kuşkuyla bakmıştır. Bu konuda İngiltere'nin davranışı dikkat çekicidir....1838 yılı boyunca padişahın bu projeyi sonuçlandırmak için gösterdiği heyecan, İngiltere'nin İstanbul'daki büyük elçisi Lord Ponsonby ile Londra arasında en azından yazışmalarda büyük bir canlılığa neden olur. Bu işe karışmak gerçekten çok nazik bir konudur İnsanları vebadan korumayı amaçlayan bir politikaya açıkça muhalefet etmek bir Avrupalı hükümet için imkansızdır.....Ağustos 1838'de Osmanlılar ile İngiltere arasında, özellikle İngiltere'ye ilginç ufuklar açan ve karantinanın alt üst edebileceği bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Karantina Meclis tarafından hazırlanan metin ancak yılsonunda son şeklini aldığı ve Avrupalı temsilciler meclise katıldığı için İngiltere hiçbir şey yapamaz"¹⁵.

11 Panzac, *a.g.e.*, s.s.194-195.

12 *A.g.e.*, s.s.201.

13 "Serettiba-i sultani Behçet Efendi'nin ikazı üzerine Sultan Mahmut II'nin emriyle Karadeniz'den gelecek Osmanlı ve ecnebi gemileri için ayrı ayrı karantina mahalleri tahsis olunmuş ve kamilzade Mustafa Nazif Efendi karantina nezaretine tayin edilmişti" Ahmet Midhat, *Devlet-i Osmaniye'de Karantina yani Usul-ü Tahaffuzun Tarihçesi*, 1318, *Hariciye Salnamesi'*nden aktaran Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s.295.

14 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.267.

15 Panzac, *a.g.e.*, s.222.

Nitekim 22 Ocak 1839 tarihinden Lord Ponsonby'nin Londra'ya gönderdiği bir mektup karantina meselesine nasıl bakıldığını açıkça ortaya koyar:

“Önerilerden biri muhafızların kendilerinden kaçmaya çalışanlara ateş etme hakkı verilmesidir... Sorun bu hakkın nasıl gönül rahatlığıyla kabul edilebilecek hale getirileceğidir. Diğer bir öneri, sağlık görevlilerine veba çıktığına inandıkları herhangi bir eve girme ve Karantina Meclisi'nin bir üyesinin görevlendirilmesiyle, gerekli olduğuna karar verdikleri önlemleri alma hakkı vermektir. Bu hak, kapitülasyonlarımızın bize verdiği en büyük ve en değerli ilke ve hak olan bir Frenk evinin masuniyetinin zaman zaman ihlaline yol açabilir; muhtemelen zaman zaman da hırsızlıklara, belki de cinayetlere sebebiyet verecek ve hastalara da mutlaka sonsuz üzüntü ve acı verecektir....Karantinanın Frenk tüccarlarına ve diğerlerine getireceği masrafları belirtmeden geçmemeliyim. Ayrıca bir korkumu da gizlemeyeceğim; alınan önlemler ne olursa olsun, uygulaması öyle kötü olacaktır ki, hepimiz sağlık kurallarının genellikle getireceği söylenen yararını görmek yerine, kat kat eziyetine katlanacağız.”

Ancak 1840 tarihinde kurulan¹⁶ İzmir karantina teşkilatı ile ilgili olarak İzmir Fransa konsolosunun görüşleri İngiliz sefirinden tamamen farklıdır. 29 Ocak 1840 tarihli mektuptaki şu ifadeler bakalım:

“İstanbul'dan İzmir'e gönderilen, karantinalar kurmak, bütün karantina işlerini düzenlemekle görevli kişi kısa bir süre önce geldi...İsmi Süleyman Efendi'dir ve daha önce Selanik'te benzer şeyle organize etmekle görevliydi...O yarasız önlemlerden oluşan boş bir taslakla yetinmek istemez, Avrupa'ya, tam olarak da Fransa ve İtalya'ya gezmiştir. Denizden gelişler için belirlediği karantina yeri gerçekten çok iyi seçilmiş benziyor”

29 Nisan 1845'te aynı konsolos tarafından çıkarılan bilanço ise şöyledir;

“Ocak 1840'da kurulan İzmir Karantinası şehrin batısında Zeytinlik denen ova-ya giriştedir ve temizlik bakımından, yer seçimi olabileceğin en iyisidir. Fakat bu kurum, idarecilerin iyi niyeti ve büyük çabalarına rağmen hala eski durumunda, zira eskiden askeri hastane olarak kullanılan bina çok yıkık dökük olup, çok yetersiz bir alan üzerindedir. Çok yolcu olduğundan, birkaçı, karantinanın ek binaları haline gelmiş yakın bir iki köy evinde kalma imkanı bulur, diğerleri ancak çadırlarda kalabilir. Uygun genişlikte bir bina inşasıyla bu duruma çare bulması için İstanbul'a pek çok kez başvuruldu, ancak bugüne kadar sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte Sıhhiye Müdürü Aşir Bey'in, İstanbul'daki yabancı temsilcilerin destekleriyle padişahın hükümeti nezdinde yaptığı yeni girişimin kabul görmesi umuluyor”¹⁷.

16 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1953, s.330; Nerdeyse İzmir'le eş zamanlı olarak Çeşme ve Kuşadası'nda da birer karantina kurulmuştur: BOA, 5 Z 1256 / 29.01.1841, Cevdet Sıhhiye, 12/586.

Karantinahane açılan yerlerde; bir müdür, bir katip ve iki gardiyan ile bir tabib görevlendirilmiş bulunuyordu. Bu görevlilerin tümüne defterdarlık gelirinden aydan aya maaş ödenmekte idi.: Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991, s.232; Taşra karantinalarında görevli müdür, memur ve tabiblerin maaşlarında Haziran 1841'den geçerli olmak üzere yapılmış olan düzenlemeye göre; Aydın Karantina Müdürünün maaşı 2000 kuruş (ancak 750 kuruşu tenzil edilmiştir), Karantina tabibinin maaşı ise 1000 kuruştur: Gül- den Sarıyıldız, “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, C LVIII, Ağustos 1994, S.222'den ayrı basım, s.363.

17 Panzac, *a.g.e.*, s.s.227-228; 09.01.1845 tarihinde ayrıca, Karşıyaka tabir olunur Menemen iskelesine yolcu gelip gitmesi nedeniyle 250 kuruş aylıkla İzmir karantinasına bağlı olarak bir müdür vekili- nin görevlendirilmesine karar verilmiştir: BOA, 29 Z 1260 / 09.01.1845, Cevdet Sıhhiye 9/434.

Gerçekten de bu girişim boşa çıkmamış görünüyor. Zira 8.7.1846 tarihinde İzmir Karantina Müdürü Şakir Efendi, Tophane-i Amire müşirine¹⁸ gönderdiği yazıda İzmir’de kuvvetli bir deprem olduğunu ancak inşa edilmekte olan karantinahaneye bir zarar gelmediğini¹⁹ söylediğine göre inşaat daha evvel başlamış olmalıdır. 29.11.1846 tarihinde ise, bu inşaat için 974 lira bedel ayrıldığını öğreniyoruz ki bu yazıda Şakir Efendi geri kalan 214 liranın da ödenmesini talep etmektedir²⁰.

Bu arada Fransız konsolosunun çizdiği kısmen olumlu tablo, Osmanlı idarecileri cenahında işlerin çok da iyi gittiğine delil sayılmamalıdır. Zira 20.01.1844 tarihinde İzmir Karantina Müdürü Mustafa Refik Efendi tarafından gönderilen bir tezkirede; gemilerin karantina uygulamalarından kaçmak için gece gelip gittikleri, bu durumun gümrük vergilerinde azalmaya yol açtığını, herkese ceza verilmesinden kaçınılarak gemilerin mallarını gece boşaltmasına izin verilmesi talep edilmektedir²¹.

Bu belgede altı çizilen en önemli nokta gümrük gelirlerinin azalmasıdır ki, mali konuda İzmir karantina teşkilatının kuruluşunda ne kadar sıkıntı yaşandığı gösteren 1840 tarihli belgeyi yeri gelmişken zikretmek gerekir. Bu belgeye göre; 19.10.1840 tarihinde sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa tarafından Abdülmecid’e gönderilen bir arızada, İzmir’de inşa edilecek kara ve deniz tahaffuzhanelerinin masrafları ile bu karantinada çalışacak müstahdem, memur ve etibbanın maaşlarının muhassıllık mallarından ödenmesi ve kalan borçların tahsis edilecek vergiye eklenmesi İzmir meclisi tarafından bildirildiğini, gereğine daha sonra bakılmak üzere masrafların toplanan paradan ödenmesi kararlaştırılmışsa da, adı geçen borçların vergiye eklenmesinin Tanzimat-ı Hayriye’ye muhalif olacağından söz konusu borçların ayrıca tahsil edilmesi, Konya muhassılı Çelebi Efendi tarafından toplanan gümrük vergisinin de üç sene boyunca iki muhassıl tarafından idare edilerek yıllık gelir ne ise, her sene bunun muhassıllık mallarından karşılanması için izin istenmektedir²². Bu çetrefil yöntem ise soruna çözüm getirmemiş olmalı ki, İzmir Karantina binası ancak 1846 yılında tamamlanabilmiştir²³. Ne var ki bunca zahmetle inşa edilen bina 1848 yılında ciddi bir yangın geçirerek harap olacaktır²⁴.

18 “Sahil ve kalelerle olan ilgisi dolayısıyla karantina hususâtı evvela Tophane Müşirliği’ne, mütakiben de Ticaret Nezaretine mühlak olup onun adına karantina nazırınca idare edilir ve harici temaslar bakımından da hariciye nezaretine bağlı bulunurdu Fakat bir ara 1255 Zilkadesinden 1256 Muharremine kadar üç ay müddetle idari hususlarda tamamen müstakil olmuşsa da, bilahare yine Ticaret Nezaretine ve nihayet hem idari, hem harici hususlarda tamamen Hariciye Nezaretine bağlanmıştır”: Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri”, İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, C.17 S.2, Ayır Basım, İstanbul, 1954, s.298.

19 BOA, 13 B 1262 / 08.07.1846, Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi, 45/34.

20 BOA, 9 Z 1262 / 29.11.1846, Ba-ı Asafi Amedi Kalemi, 1/69.

21 BOA, 29 Z 1259 / 20.01.1844, Cevdet Sıhhiye 16/788.

22 BOA, 22 Şaban 1256 / 19.10.1840, İrade Dahiliye, 23/1121. Muhassıllık kurumuyla geniş bilgi için bkz. Çadırıcı, a.g.e., s.s.208-218.

23 1855 tarihli bir yazıda yer alan şu ifade karantina binasının ancak 1846 yılında tamamlandığını gösteriyor. “...Binanın karantina olarak kullanıldığı dokuz yıl zarfında, orada görevli olan bir doktor, çoğu yaşlı olan ve gemilerden doğrudan doğruya buraya çıkarılagelmekte olan halk kitlesi içinde herhangi bir salgın hastalık vakası ile karşılaşmadığını söylemiştir.” 7 Ağustos 1855 tarihli London Times gazetesinden aktaran Rauf Beyru, 19. Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2005, s.s.74-75.

24 BOA, 29 N 1264 / 30.08.1848, Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi., 145/25.

Hacı Kafileleriyle Gelen Salgınlar

Sistemin sıkıntıları ve işleyişinde görülen sorunlar konusunda önemli bir gösterge sayılabilecek olan Hacılara karantina uygulanması meselesine gelince... Süheyl Ünver'e göre hacılara "tedabir-i sıhhiye" uygulamasının başlama tarihi 1844 yılıdır²⁵. 1844 yılı aynı zamanda Osmanlı coğrafyasında vebanın ortadan kalkışına denk düşer,²⁶ bu durumda hacılarla ilgili alınan tedbirlerin daha çok kolera salgınları ile ilgili olduğu düşünülebilir Her yılın belli dönemlerinde gerçekleştirilen hac farızasının, ciddi bir demografik hareketliliğe neden olduğu göz önüne alınırsa, söz konusu dönemlerin salgın hastalık riskini artırması da kaçınılmaz olmaktadır. Her ne kadar kolera ve vebanın epidemiyolojisi farklı olsa da -veba kemirgenlerin üzerindeki pirelerden, kolera ise kirli sulardan bulaşır- sonuçta her ikisi de ölümcüldür. Ölümcül olan çiçek, tifo gibi diğer hastalıkların veba ve kolera kadar ilgiye mazhar olamaması ise ölüm oranlarıyla ilgili olmalıdır. Zira çiçek aşısının 1840 yılında Osmanlı coğrafyasında kullanılmaya başlanmasıyla bu hastalıktan ölenlerin sayısı ciddi bir biçimde azalma göstermiştir. Kısacası kolera, daha çok hacılarla gelen bir hastalık olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında vebadan daha çok öne çıkmış görünüyör²⁷.

Gerçi hac zamanı karantina uygulamaları 1837 yılından beri görülmektedir²⁸ ama 1844 yılında getirilen düzenleme daha sıkı önlemler getirdiği için bu durum hacıları hiç de memnun etmez. Nitekim 1845 yılında hacdan dönen 2.500 kişi Adana'da karantinaya alınmak istenince, buna uymayarak isyan etmişler ve memleketlerine dönmüşlerdir. Bu isyanın İzmir ile ilgisi ise şu noktadadır:

"Bu işte, Manisa Sancağı'na bağlı Demirci kazası müftüsünün öncülük yaptığı, karantinanın şeriata uymadığını yaydığı öğretilmişti. Ayaklanmanın bastırılmasında Adana Mutasarrıfı Süleyman Paşa'nın da kusurlu olduğu anlaşıldığından görevden alınmış, müftü ise İzmir'e sürgün edilmiş, ayrıca bir ay karantinada tutulması kararlaştırılmıştı... Karantinasını tamamladıktan sonra ayrıca yargılanacaktı. Karantina belgesi almadan memleketlerine dönen hacılar da yakalanıp, uygun yerlerde 15 gün karantinada tutulacaklardı"²⁹.

25 Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, 100. Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.948.

26 Panzac, *a.g.e.*, s.244. Panzac 150 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde sıklıkla görülen vebanın kemirgenler ve yaşam koşullarından kaynaklandığını belirterek, 1830'lardan itibaren başlayan karantina uygulamalarının fare gibi kemirgenleri gemilerde hapsedtiğini ve hastalığın bölgeyi tamamen yok etmesini engellediğini söylemektedir. (248) Ne var ki veba mikrobu ve aşısının Alexandre Yersin tarafından bulunması bundan 50 yıl sonra, yani 1894 yılında mümkün olacaktır. Dolayısıyla vebanın bu tarihe kadar ataklar yapmış olması kaçınılmazdır. Nitekim Rauf Beyru çeşitli yabancı ve yerli gazetelerden çıkardığı istatistikte 1844-1899 yılları arasındaki veba ataklarından söz etmektedir. Bkz.: Rauf Beyru, *a.g.e.*, s.s.88-89; Fare itlafı konusunda ise: "Vebanın hüküm sürdüğü mahallerden gelen vapurlardaki farelerin itlafı hakkında Meclis-i Umur-ı Sıhhiye tarafından hazırlanan talimatname" için bkz.: BOA, 1 Za 1319 / 10.02.1902, Dahiliye Mektubi Kalemi, 2586/9; ayrıca Kemal Arı, "Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı", *Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008, s.s.145-158.

27 Kolera Hindistan orijinli bir hastalık olup, ilk kez Hindistan sınırlarının dışına çıkması 1817 yılında olmuştur. Daha geniş bilgi için bakınız Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s.s.283-284.

28 Surre-i Hümayun ile giden Müslüman hacıların Gülek Boğazında on iki gün karantinaya tabi tutulmaları ile ilgili BOA, 5 B 1253 / 5.10.1837, Hatt-ı Hümayun, 546/26962-A.

29 Çadrcı, *a.g.e.*, s.309; Bu olayla ilgili BOA, 14 Z 1261 / 14.12.1845, Meclis-i Vala Evrakı, 21/2.

Alınan Önlemler

Aynı yıl İzmir Karantinası ne durumdaydı? 1845 yılında İzmir'e gelen bir seyyah Ludwig Ross, alınan önlemlerle ilgili durumun ciddi anlamda iyileştiğini gözlüyor:

"Türkler de Avrupa uygarlığına ellerinden geldiğince uymaya çalışıyorlar ve bu konuda ilerleme kaydettikleri bile söylenebilir, önce iki saat kadar karantinada oyalanmak zorunda kaldık, buradan giriş izni alır almaz kayıkla önce pasaport sonra da gümrük kontrolüne gittik" ³⁰.

Seyyahın bu ifadeleri, durum sakinken bu gözlemleri yapmış olduğu kanısını uyandırıyor. Oysa 1848 yılındaki salgın sırasında İzmir'e gelmiş olsaydı, büyük bir korkuyla kentten kaçmakta olan "Frenkleri" görmüş olacaktı. Zira birçok kaynakta da belirtildiği gibi bir salgın çıktığında kentte yaşayan gayrimüslimlerin çoğu sınıfsal durumlarına göre Buca, Bornova gibi sayfiye yerlerinde bulunan konaklarına kaçıyor, bu imkânı olmayanlar ise evlerine kapanıyorlardı. İzmir'in 1838 anlaşmasından sonra ciddi bir tüccar akınına uğradığı düşünülecek olursa -ki bu anlaşmadan İngiltere'nin dışındaki devletler de kısa sürede yararlanma hakkı koparmışlardı- salgına dair küçücük bir dedikodu bile şehrin ticari faaliyetinin ciddi ölçüde aksamasına yetiyordu. Bunu sorunu çözmek için de şehrin boşalmasını önlemek gerekiyordu. Nitekim 30.08.1848 tarihinde İzmir Seraskeri tarafından İstanbul'a gönderilen bir yazıda; *"İzmir Karantinahanesinde yangın çıkması ve aynı zamanda kolera illetine maruz kalan ahalinin terk etmeleriyle memleketin boşaldığına binaen asakir-i şahane tarafından muhafazaya itina edildiği"* bildiriliyordu³¹.

Kaçışı önlemenin bir başka yolu da hiç kuşkusuz daha sıkı önlemler almaktan geçiyordu. Nitekim bu konudaki gözlemlerini bizden esirgemeyen bir başka İngiliz seyyahın 1851 yılındaki gözlemlerini Rauf Beyru şöyle aktarıyor;

"Şu anda İzmir'de uygulanmakta olan karantinanın nedeni de tıpkı formaliteleri kadar anlamsızdı. Limanda karantina altında tutulan bir gemiye, bu gibi durumlarda su verecek hortumun tutulmasına ilişkin bir takım katı kurallara uyma zorunluluğu vardı ve buna uygun olarak da su ikmali yapılmaktaydı. Ancak ne yazık ki bu su ikmali sırasında sandalda bulunanlardan biri bir ara dengesini kaybettiğinden, tutunmak üzere hortuma elini deşdirmiş ve bu hatasıyla hem kendisinin hem de 150.000 nüfuslu koca İzmir kentinin sekiz gün süreyle karantinaya alınmasına neden olmuştu" ³².

Kırım Savaşı ve İzmir Karantina Binası

Bu arada gözlerimizi İzmir körfezinden kaldırıp, biraz da dışarıya, yani İstanbul'a ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi duruma çevirmekte yarar var. Zira Lale Devri'nden beri neredeyse hiç bitmeyen savaşlardan bir yenisi daha kapıda; 1853-1856 Osmanlı-Rus harbi, yani yaygın kullanımıyla Kırım Savaşı, yani Osmanlı Devleti'ni ilk kez dışarıdan borç almak zorunda bırakan o meşum savaş. Hasan Ali Yücel'in *"sanki İngiltere bu harbi bizsiz yapmış gibiydi"* diyerek

30 Pınar, a.g.e., s.86.

31 BOA, 29 N 1264 / 30.08.1848; Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı, 145/25.

32 Beyru, a.g.e., s.91.

hayıflandığı, İngiliz tarihçisi Traveleyan'ın "Waterloo savaşından beri harbe girmemiş İngiliz halkının barıştan bıkmış olmasından gayri esaslı bir sebebe dayanmayan çılgınca bir sefer"³³ olarak nitelediği Kırım Savaşı'nın İzmir'i yakından ilgilendiren bir yönü var. O da, Kırım'da yaralanan İngiliz askerlerinin tedavi ve bakımlarının yapılması için İstanbul'un yanı sıra, İzmir'in seçilmiş olması. Bizim konumuz açısından önemi ise İzmir'de incelemelerde bulunmak üzere gelmiş İngiliz Sağlık Komisyonu'nun 1855 yılında "Majestelerine" sunmuş olduğu bir rapor. Bu rapora göre sağlık komisyonu Sarı Kışla'da bir askeri hastane kurmanın olanaklarını araştırırken, kapasiteyi artıracak başka bir yer arayışına da girmişlerdi. Burası da kışlaya çok uzakta olmayan İzmir Karantina'sıydı:

"Ticari malları kabul etmek ve karantina altında olanları barındırmak için kullanılan barakalardan ve diğer binalardan ibaret olan İzmir karantina kurumu [Sarı Kışla'daki sivil] hastanenin batıya doğru biraz uzağındadır. Karantina deniz kıyısına inşa edilmiş olup, denizin birkaç feet üzerindedir. Burası, deniz kıyısında küçük bir girinti yapan koy ve arkasındaki yüksek teppeyle küçük bir alandır. Bu tepe, akan yüzey suyunu bölgeden başka bir yere çevirmeye izin vermez. Bu nedenle binaları, bataklık ve sağlıksız bir hale getirecek şekilde su basar. İçme suyu da çok kötüdürEğer şu şartlar sağlanırsa, nekahat dönemindeki birkaç hasta için bu binaların kullanılmasında bir engel yokmuş gibi görünüyor: yüzey sularının yönünün değiştirilmesi, içme suyunun filtre edilmesi, binanın üst katının alt kata tercih edilmesi ki bütün bunları yapılması kuvvetle tavsiye edilir. Bir de sivil hastane [Sarı Kışla] ile karantina arasında geniş bir salhane vardır ki, bu sorunun da düzeltilmesi gerekir"³⁴.

Karantina binalarının nadiren tasvir edildiği bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, karantina binası 1855-1856 yıllarında iki katlıdır ve durumu hiç de parlak değildir. Ne var ki, 7 Ağustos 1855 tarihli London Times gazetesi, Kırım'a savaşa gönderdikleri çocuklarının iyi olduğu konusunda, muhtemelen İngiliz kamuoyunu rahatlatmak amacıyla, İzmir Karantina binasını şöyle anlatmaktadır:

"İngiliz sivil hastanesinden (Sarı Kışla) çıkılınca, yaklaşık bir milden biraz daha ötede bulunan karantina binasına, kaba döşeli bir yol üzerinden varılabilir. Bina, diğer bütün Türk kışlalarına benzemektedir. Taş ve ahşaptan yapılmış sıvalı bir yapı olup, deniz kenarında ve denize uzun cephesini verir. Hemen arkasında ise işlenmemiş, çorak ve tepelik bir arazi yer almaktadır. Karantinanın ilk bakışta vebalılara mahsus bir hastane olduğu sanılabilir. Oysa durum böyle değildir. Binanın karantina olarak kullanıldığı dokuz yıl zarfında, orada görevli olan bir doktor, çoğu yaşlı olan ve gemilerden doğrudan doğruya buraya çıkarılagelmekte olan halk kitlesi içinde herhangi bir salgın hastalık vakası ile karşılaşmadığını söylemiştir. Aksine, bu kişilerin burada güç kazanarak, birkaç gün içinde bahçede dolaşır bir duruma geldikleri ifade edilmiştir.

33 Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, Stanley Lane Pool'un kitabından özetleyip Türkçe'ye çeviren Can Yücel, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959: Hasan Ali Yücel'in Giriş bölümünü yazdığı XXVI. sayfa.

34 Report to the Right Hon. Lord Panmure G.C.B Minister at War, of the Proceedings Great Britain the Sanitary Commission Dispatched to the Seat of War in the East., London, 1855-1856; Presented to both Houses of Parliament, by Command of Her Majesty March 1857. S.36; Bu konuda ayrıca İzmir'deki İngiliz Hastanesi'nde doktor olarak görev yapmış olan George Rolleston'un yazmış olduğu rapora bakılabilir; George Rolleston, İzmir 1856, (haz.: Fikret Yılmaz), İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir 2010.

Şu sıralarda da çok kere 500 civarında iyileşmekte olan askerleri barındıran tesiste herhangi ciddi bir hastalığa rastlanmamıştır. Buradaki subay ve görevlilerin karşılaştıkları en önemli sorun, gizlice hastaneye sokulmakta olan rakı ve benzeri içkilerin getirilmesinin ve satışının engellenmesi olmuştur. Askeri komutan Albay Storsk, bu konuda büyük bir azimle çalışmış, karantina yolu üzerinde bulunan ve içki satan birçok dükkânı kapattırılmış ve içkilerin gizlice içeri sokulmasını engellemek üzere, getirilecek her türlü şeyi denetleyen bir giriş polisi oluşturmuştur³⁵.

Bu ifadeler epey iç rahatlatıcı olmakla beraber, aynı yıl İzmir'deki İngiliz Hastanesi'nde görev yapan Doktor George Rolleston o kış şehirde ciddi bir çiçek salgını yaşandığını, aşının biliniyor olmasına rağmen hastalığın epeyce yayıldığına bakarak gerektiği gibi uygulanmadığını söylemekte, ancak salgının İzmir ahalisi arasında çok da fazla bir zayıata yol açmadığını belirtmektedir³⁶.

Defin Sorunu

Tam da bu noktada akla şöyle bir soru geliyor; salgın hastalıklar nedeniyle karantinaya alınanlar arasında ölenler olduğunda bunlar nereye gömülüyordu? Bu soruyu cevaplamak için biraz geriye dönmek gerekiyor.1833-1838 yılları arasında veba illetini halka anlatmak üzere Fransa Devleti tarafından İzmir'e gönderilen Floransa Bilim Akademisi üyesi Dr. Bulard İzmir'de geçirdiği süre boyunca edindiği gözlemleri şöyle aktarıyor:

"..Kahire'de Sayın Clot ve Lacheze ile birlikte çalışmamıza karşılık, hastalığın sevdiği bir başka yer olan ve çok çeşitli milletlerin yan yana yaşadığı İzmir'de yalnızdık. Hastaneye kapandık ve görülmesi korkunç, yazılması imkansız şeyler yaşadık. İzmirliiler çok iyi niyetli insanlar olmalarına karşılık, veba salgınına sıkça yaşamalarına rağmen, veba hastaları için öngördükleri hastanelerinden aynı iyilikle söz etmek pek mümkün değil. Çünkü hastaneler hem idari, hem tıbbi olarak çok yetersizdi."

Bulard daha sonra gayrimüslimlerin veba karşısındaki tutumları üzerine bir takım gözlemlerde bulunuyor:

"Bir defa bu hastaneye düşen hastayla ailesi arasına hiç de sağlıklı olmayan bir duvar çekiliyor. Böylece hastalar, kendisini daha baştan ölü olarak gören ve payına düşecek malların hesabını yapan insafsız ve soyguncu hasta bakıcıların ellerine düşüyordu. Hastanın bir yandan ailesi tarafından terk edilmesi ve buna bağlı olarak aç gözlü insanların eline düşmesi yetmiyormuş gibi, hasta bir de üstüne üstlük doktorsuz, ilaçsız pisliğin içinde bırakılarak ölüme terk ediliyor. Leş gibi kokan ve havalandırılmayan odalarda üst üste yatıyorlar... Kısaca İzmir'de hastaneler, mezarlıkların bekleme odası gibi bir şey.... Hastanenin bahçesi mezarlık olarak kullanılıyordu ve cesetler toprak derin kazılmadan gömüldüğü için çevreyi korkunç bir koku salmıştı...Biz İzmir'e gelmeden önce hastaneye iki yüz hasta alınmış ve iki yüzü de ölmüş. Biz geldikten sonra salgın devam etmesine rağmen, kurtardığımız hasta sayısı ölenlerden çok oldu."

35 Beyru, a.g.e., s.s.74-75.

36 Rolleston, a.g.e., s.61.

Bulard Türkler için ise şu gözlemleri yapıyor:

*"İster teslimiyetçilik, ister boş vermişlik, ister antipati diyelim Türkler hastalığa karşı hiçbir önlem almıyorlar. Bu yüzden de Türkler arasındaki ölüm oranı Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudilerden çok daha fazla"*³⁷.

Bulard'ın verdiği bilgilere tam da bu noktada bir miktar katkı yapmak, defin konusunu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Önce Rauf Beyru'dan bir alıntı yapalım;

"İzmir'de 19.yüzyılın ortalarına kadar, daha doğrusu 1865 yılına kadar, yalnızca Türklerin ve Musevilerin ayrı ve kent dışı sayılabilecek yerlerde mezarlıkları bulunmaktadır. Bunların dışında kalan bütün diğer toplumların: Rumların, Ermenilerin ve de çeşitli mezheplere bağlı, çoğu yabancı uyruklu Avrupalılarla, yerli sayılabilecek Levantenlerin ayrı mezarlıkları olmayıp, bunların ölülerinin, üst üste, kendi kiliselerinin avlularına, hatta bazen özellikle salgın dönemlerinde hastane bahçelerine gömülmeleri yoluna gidilmekteydi. Büyük olasılıkla, o sırada kentte ve ülkenin diğer yörelerinde meydana gelen büyük kolera salgınının da zorlaması sonucu, 1865 yılında çıkarılan bir yasa ile sağlık koşullarına bağlı sakıncalar gösterilerek, kent içinde gömü yapılmamasının emredilmesinden sonra, Türk ve Musevi toplumlarının zaten rağbet etmedikleri bu uygunsuz uygulamaya tüm kent ölçeğinde son verilmiştir. Böylece kent içinde bulunan çeşitli Hıristiyan grupların da, bu emirnameden sonra, iskân alanları dışında, peyderpey kendi mezarlıklarını tesis etme yoluna girdikleri görülmektedir. Aslında mezarlıkların nakli ile ilgili hazırlıkların 1865'ten önce başlatıldığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Mehmet Fuat

Paşa'dan, İzmir Valisi Mehmet Paşa'ya gönderilen bir mektupta;

*"İzmir'de bulunan Latin, yani Frenk Katolikleri ve bu mezhepte olan teba-i ecnebiyenin hariçte makbereleri olmadığından, mevtalarını kiliseler derununa defnetmeye mecbur oldukları ve bundan, sıhhate türlü mazarratlar zuhura geldiği...ve bu husus, filhakika uygunsuz bir şey idiğine mebni" denilerek kent dışına, mektuptaki deyimiyile "kenar şehirde" [PB: kenar-ı şehir olmalı] münasip yerler olup olmadığı konusunda valilikten bilgi istendiğini görüyoruz"*³⁸.

Bu noktada iki şeyi düzeltmek gerekiyor; birincisi kent içine defin yapılması ile ilgili düzenlemenin tarihi 1868 yılıdır³⁹, ikincisi ise bu düzenleme her zaman aynı kesinlikte uygulanmış değildir. Zira 18.09.1895 tarihli bir belgede *"İzmir'de Hristiyan cemaatine mahsus Punta adlı yerde bulunan kabristanın, karantina ve Karataş bölgelerine uzaklığı sebebiyle ölü naklinde yaşanan zorluğun giderilmesi için Herakliya Bedos Hatun'un tapulu malı olup mezarlık için bıraktığı arazisinin kabristan ittihazında mahzur olmadığı" bildirilmektedir*⁴⁰.

37 İlhan Pınar, "İzmir'de Veba", *Toplumsal Tarih*, C.1, S.2, Şubat 1994, s.s.22-25.

38 Beyru, a.g.e., s.271. 1860 yılında, "taşralarda vuku bulacak bütün ölümlerin imam ve muhtarlarca canibi karantinaya bildirilmesi ve gereğine her zamankinden daha fazla itina gösterilmesi" istenmiştir; BOA, 18 B 1276 / 11.02.1860; Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı, 398/65.

39 "1868 yılı Şubat ayında çıkarılan bir yasa gereğince kent içindeki cami ve kilise hazirelerine defin yapılması yasaklanmıştır": Hans Petter Laqueur, *Hüve'l Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s:64; İzmir mezarlıkları ve mezar taşları üzerine bir çalışma için bkz. Ertan Daş, "İzmir Mezar Taşlarında Hastalık ve Sağlık", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005, Bildiriler*, İzmir, 2009, s.s.98-110.

40 BOA, 28 Ra 1313 / 18.09.1895, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî, 429/102. Eğer ölümler karan-

Defin meselesi ile ilgili olarak Erkan Serçe'nin yapmış olduğu saptamayı da zikrederek bu konuyu kapatabiliriz:

"XIX. Yüzyılın ortalarına kadar kent neredeyse sınırlarını belirleyen mezarlıklar, XX. Yüzyılın başına gelindiğinde kent ortasında birer adacık haline gelmişlerdi. Hastalık kaynağı olarak görülen kent içi mezarlıkların kaldırılması konusundaki her girişim dinsel taassupla karşılandı. Yine vakıfların söz sahibi oldukları mezarlıkların bir kısmı Vali Rahmi Bey'in kişisel otoritesiyle kaldırıldıysa da sorun Cumhuriyet'e devredilen beledi bir sorun olarak devam etti."⁴¹

Sefaretlerin Müdahaleleri

Ancak karantina meselesinde sorunlar bitmiyordu. Daha önce olumlu görüşlerine yer verdiğimiz Fransa Konsolosu'nun muhtemelen halefi olan İzmir'in yeni konsolosu, İstanbul sefaretine bir yazı yazarak, limana gelen vapurlardan yolcuların inmesinin karantina memurları tarafından engellendiğine dair şikayet edince, İstanbul'daki Fransa Konsolosu da 27.07.1861 tarihinde Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya gönderdiği bir mektupta "altelerinin" bu işe müdahale etmesini isteyecektir⁴².

Bu tarz müdahalelerin yapılabileceği, daha İstanbul'da kurulan ilk karantina meclisinin yapısından da anlaşılmaktaydı. Zira bu meclise bizzat Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından "İstanbul'daki ecnebi devleti sefirlerinin muvakkat olarak birer memur göndermeleri teklif olunmuş"⁴³, hal böyle olunca da dört Osmanlı üyeye karşılık, on dört yabancı üyeli⁴⁴ bu mecliste sefaretler karantina nizamlarının hazırlanmasında ve icrasında söz sahibi olmuşlardır. Osmanlı yönetimi, bu yüzden karantina uygulamaları ile ilgili olarak öncelikle sefaretleri ikna etmeye çalışmıştır⁴⁵. Gerçi Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı gibi tamamen yabancı üyelere bir komisyon⁴⁶ teşkil edilmemiştir ama, meclisin yapısı nedeniyle bu karantina konusu sık sık uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Bunun da en temel nedeni karantina nizamlarının değişik devletlerin tebalarına farklı farklı uygulanmasıdır. Nitekim hazırlanan karantina nizamnamesinin İngiltere tarafından imzalanmaması ve Osmanlı Devleti'nin kendi tüccar gemileri hakkında nizamnameyi esnek bir şekilde,

---

tina da bekleyen gemilerde olmuşa, bu hastalıklı cesetleri defnetmenin tek yolu vardır, denize atmak. Bu konuda seyyahların verdiği bilgiler için bkz.: İlhan Pınar, *Seyyahların Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl I-II*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

41 Erkan Serçe, "İzmir Belediyesi ve Kamu Sağlığı", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005, Bildiriler*, İzmir 2009, s.253. Nicolas Vatin, kent içi definler 1868 tarihli nizamname ile yasaklandığını söylerken, bu durumu, özellikle koleraya karşı alınacak önlemlerle ilgili 1866 yılında toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı ile ilişkilendiriyor; Nicolas Vatin, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Sur İçi Defin", *Osmanlılar ve Ölüm*, (haz.: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.201.

42 BOA, 27.07.1861, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı*, 199/33.

43 Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.147. Bu "muvakkat" üyeler bir süre sonra daimi hale gelmişlerdir.

44 Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.357. Süheyl Ünver ise ecnebi üyelerin sayısını 13 olarak zikretmektedir: Ünver, *a.g.m.*, s.949.

45 Nitekim 1856 yılına ait bir belgede, yeni belirlenen vergilerin değiştirilmemesi ve sefaretlerden itiraz gelmemesi için "gayret sarf edildiği" de açıkça beyan edilmektedir: BOA, 19 S 1273 / 20.10.1856, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemli Evrakı*, 163/92.

46 Panzac, *a.g.e.*, s.202.

yabancı tüccarlar hakkında ise gereğince uygulaması, Avusturya Devleti'nin tepkisini çekecektir"⁴⁷.

1866 İstanbul Konferansı ve Yeni Düzenlemeler

Bu sorunların halledilmesi için 1851 Paris Konferansı'ndan başlayarak, 1866 yılına kadar bir dizi uluslar arası konferans toplanmıştır.⁴⁸ Ancak bunların içinde etkili olan ve yeni düzenlemelerin kabul edildiği konferans 1866 yılında İstanbul'da toplanan konferanstır. Bu toplantı Galatasaray Mektebi'nde yapıldığı için Galatasaray Konferansı olarak da anılmıştır. Söz konusu konferansta "*kolera epidemisi membanın Türkiye değil, Hindistan olduğu tahakkuk etmiş... Sıhhiye meclisi 1867 tarihli kolera nizamnamesini kaleme almış ve tasdik olunmuştur.*" Bu konferansın en önemli sonuçlarında biri karantina süresinin 10 gün ile sınırlanmasıdır. Ancak gemilerden ne kadar "sıhhiye rüsumu" alınacağına bir türlü karar verilemeyince Hekimbaşı Salih Efendi ve Sıhhiye Müfettişi Dr. Bartoletti tarafından oluşturulan komisyon 1871 yılına kadar çalışarak, nihayet gemilerden alınacak varidat meselesi halledilmiştir. Konferansa katılan devletler de bunu kabul etmişlerdir⁴⁹.

Söz konusu konferansta alınan kararlar hiç şüphesiz İzmir üzerinde de etkili olmuş, kamu sağlığı konusunda bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Bunların içinde belki de en önemlisi 1868 yılında İzmir'de bir belediyenin kurulmuş olmasıdır. İstanbul'dan sonra, öncelikle liman kentleri ve önemli ulaşım merkezlerinde başlayan bu yeni örgütlenmeye ihtiyaç duyulmasının nedeni; nüfus artışıyla birlikte özellikle tüccar ve yabancı uyrukluların kent yönetiminden, karantina ve konaklama tesisleri, uygun sağlık şartları ve düzenli bir ulaşım gibi modern beledi hizmetler talep etmeleridir⁵⁰. Gerçi Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olarak doğan Osmanlı Belediyesi, ülkenin koşulları göz önüne alınmaksızın Batı modeline göre yapılandırılmaya çalışıldığı için⁵¹ çok ciddi bir varlık gösteremez ama 1877 Vilayat Belediye Kanunu ile birlikte, önceleri bir idari varlık olmaktan öteye gidemeyen bu örgütlenme kamu sağlığı ile ilgili yoğun görevler yüklenir. Özellikle İzmir'de Anadolu, Balkanlar ve Adalar'dan gelen yoğun göç nedeniyle ciddi bir nüfus artışının ortaya çıkması, yeni yerleşim yerlerinin açılmasını getirecektir. Ortaya çıkan yahudhane ve rumhane gibi sağlıksız konutlar, şehri çevreleyen bataklıklarla birlikte birer salgın odağıdır artık. Bataklıkların kurutulması, yahudhane ve rumhanelerin denetlenmesi, ruhsatsız bina yapılmasının önüne geçilmesi, kentsel temizliğin sağlanması gibi sorunlar valilikle birlikte belediyenin önüne yığılmış en önemli sorunlardır⁵².

Aslına bakılırsa bütün bu yeni düzenlemeleri tetikleyen 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin çıkması ile birlikte, vilayet ve kazalarda birer idare meclisinin

47 Akyıldız, *a.g.e.*, s.273.

48 Konferanslar hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.s.8-16.

49 Ünver, *a.g.m.*, s.s.949-950.

50 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.171. İzmir belediyesinin kuruluş ve çalışmalarıyla ilgili olarak ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

51 Serçe, *a.g.m.*, s.250.

52 *A.g.m.*, s.251.

kurulması olmuştur denebilir. Muhassıllık meclislerinden evrilen⁵³ bu yeni yapı özellikle İzmir’de karantina teşkilatı bünyesinde ciddi bir canlılığa neden olmuş görünüyor. Zira kuruluşundan başlayarak 1864-1866 yıllarına kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen İzmir’deki karantina uygulamaları, 1866 yılında Enveri Bey’in İzmir Karantina Müdürü olmasıyla bir yandan idari anlamda daha dengeli ve stabil bir yapıya bürünürken, diğer yandan yeni açılımları da beraberinde getirir. Enveri Bey’in selefi olan Ratıp Efendi’nin⁵⁴, başta vali olmak üzere memurlarla sürekli sürtüşme halinde olması, ahali arasında fesat yayması ve karantinahanenin etrafının binalarla doldurulmasına göz yumması nedeniyle azledilmesi üzerine⁵⁵ göreve gelen Enveri Bey’in 35 yılı aşkın bir süre bu görevde kalmış olması son derece dikkat çekici. Zira kendisinden önce en uzun süre görevde kalmış olan sadece Ratıp Efendi olmuş (9 yıl), diğerleri arasında ise bu iki isim kadar uzun süre görev yapan olmamıştır⁵⁶.

Enveri Bey’in ilk işi, Ratıp Efendi zamanında başlamış olan karantina bölgesindeki düzenlemeleri hızlandırmak olur. Önce 19.06.1865 tarihinde “İzmir Karantinası dahilinde bulunan bir mahallin hastane olarak kullanılmak üzere tamir ve inşa” edilmesi kararlaştırılmış⁵⁷, bu tarihten altı ay sonra yani 24.12.1865’de İzmir Hükümet Konağı’nın yeniden inşa edilmesi ve o bölgenin düzenlenmesine girişilince karantinaya ait olan bazı yerlerin satılmasına karar verilmiştir. O bölgede olduğu anlaşılan Hüseyin Efendi Rasathanesi de yıkılmıştır⁵⁸. Ancak bu yeni imar ve inşa faaliyeti için yeterince mali kaynak bulunamamış olmalı ki, 4.3.1866 tarihinde, yani Enveri Bey’in göreve başlamasıyla birlikte, eski karantinahane ve Cezayir Hanı⁵⁹, bütün bu inşaatın yapılmasına karşılık olarak satışa çıkarılmıştır⁶⁰. Bu faaliyet sürerken bir yandan da 14.03.1866 tarihinde, “harap durumdaki İzmir karantinahanesinin Liman İdaresiyle birlikte taşınacakları yeni binanın inşa edileceği yer için lazım gelen tahkikata” başlanır⁶¹. Ancak sonuç olumsuzdur, zira Cezayir Hanı satılmadığı gibi⁶²,

53 Ortaylı, *a.g.e.*, s.33.

54 “Görevini ihmal eden İzmir Karantina Müdürü Ratib Efendi’nin azledilerek yerine Beyrut Karantinası müdürü Enveri Efendi’nin atandığı” bildiriliyor”: *Tasvir-i Efkâr*, S.356, 10 Ş 1282 / 28.12.1865.

55 BOA, 28 Ş 1282 / 15.01.1866, *Meclis-i Vala Evrakı*, 715/87.

56 Osmanlı arşiv belgelerinden tesbit edebildiğim kadarıyla 1840-1903 tarihleri arasında İzmir Karantina Müdürlerinin isimleri sırasıyla şöyledir: Nuri Bey (1840?), Muhtar Bey (1841), Mustafa Refik Efendi (1844), Şakir Efendi (1846), Esad Efendi (1849), Salim Bey (1850?) Raşit Efendi (1851), Ratıp Efendi (1856-1865), Enveri Bey (1865-1903?)

57 BOA, 25 M 1282 / 19.06.1865, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı*, 335/57.

58 BOA, 6 Ş 1282 / 24.12.1865, *Meclis-i Vala Evrakı*, 716/54.

59 Tam da bu noktada Cezayir Hanı ile ilgili şu bilgiyi vermek yerinde olur: “16. Yüzyıldan itibaren Garp Ocaklarında on beş bin civarında Anadolu, özellikle Batı Anadolu delikanlısını görev yaptığı bilinmektedir. Bu ocaklara hemen hemen her sene emekli olan, ölen ya da sakat kalanların boşalttığı kadrolar için İzmir’deki Cezayir Hanı’ndan birkaç bin genç gönderilmekteydi. Ancak Fransa’nın Cezayir’i işgaliyle(1827), İzmir’deki Cezayir Hanı faaliyetini durduruyor ve bu handan gerçekleştirilen delikanlı gönderme işlemi de sona eriyordu”: Orhan Koloğlu, “Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları”, *Tarih ve Toplum*, 32-36,1986; 24.12 1855 tarihinde Cezayir Hanı’nın hapishane olarak kullanılması kararlaştırılmış; BOA, 14 R 1272 / 24.12.1855, İrade Dâhiliye, 336/2209.), 16.01.1856 tarihinde de hapishane olması kararı uygun bulunmuştur: BOA, 7 Ca 1272 / 16.01.1856, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı*, 82/60

60 BOA, 16 L 1282 / 4.3.1866, *Meclis-i Vala Evrakı*, 719/30.

61 BOA, 26 L 1282 / 14.03.1866, *Meclis-i Vala Evrakı*, 715/9.

62 06.02. 1875 tarihinde “İzmir’de inşa olunan hapishanenin masrafları için satılması kararlaştırılan Cezayir-

anlaşılan karantina binası da yıkıldığıyla kalır. Nitekim 30.09.1871 tarihinde İzmir konsoloslarından Aydın Vilayeti'ne gönderilen müzekkirede "Bin sekiz yüz altmış beş senesinden beri İzmir'de bir karantinahane inşa olunmamış olduğu ve elyevm icra olunmakta olan karantina usulünün mahazirinden" bahsedilerek, bir kez daha karantina nizamında "ta'dil ve tebdil" istenir⁶³.

Klazomen / Urla Tahaffuzhanesi

Lakin Enveri Bey'in boş durmadığı ve karantina için yeni bir yer arayışına girdiği anlaşılıyor. Bunun için de Klazomen yani Urla seçilir. Öncelikle İzmir-Urla yolunun açılması için 30.04.1866 tarihinde bir girişim başlatılır⁶⁴, ardından 19.02.1869 tarihinde "Masrafi ahaliden karşılanmak üzere İzmir'den Çeşme'ye çekilecek telgraf hattının Urla'dan geçirilmesi" ne karar verilir.⁶⁵ Ancak Klazomen adasındaki inşaatın bu tarihten daha önce başlamış olduğunu 13 Ağustos 1884 tarihli Stamboul Gazetesi'nden öğreniyoruz:

"Bundan yaklaşık 15 sene önce [PB:1869] Yüksek Sağlık Kurulu'nun direktifleri üzerine karantina, kentten Klizman'a nakldiği zaman, burada karantinacılar için lojmanlar ve eşyalar için 5-6 depo inşa edildi ve su getirildi. Yeni hiçbir şey yapılmış değil.. Yolcular için yapılmış lojmanlara gelince, cümle alem bunların tam bir çiplaklık içinde olduğunu biliyor. Bina yalnızca dört duvardan ibaret; yatak, masa, sandalye gibi şeyler yok. Eğer istenecek olursa, bir girişimci, kendi saptadığı tarifersiz, kontrolsüz bir fiyat karşılığında bunları sağlayabiliyor. Yemek için herhangi bir lokanta yok. Herkes kendi başının çaresine bakıyor. Ama en kötüsü burada kalanların gerek İzmir'le, gerekse yabancı ülkelerle telgraf bağlantısı yok. Her ne kadar İzmir'le Urla arasında telgraf servisi varsa da, telgrafların mutlaka Türkçe yazılması gerekli ve bu ise tesisi işe yaramaz hale getiriyor. Geçen yıl Fransızca da konmuşken, bu sene her nedense kaldırılmış. Ayrıca, doğrudan Klizman'a bir telgraf tesisi gerekli ki doktorlar olayları anında bildirebilsin. Öte yandan tesiste bir iskele var ama eşyaları kaldırabilecek bir vinç mevcut değil. Klizman karantinahanesinin çevreden izole edilmesi durumu da yeterli değil. Burası Urla iskelesinden yalnızca iki mil mesafede ve yiyeceklerin tümü de oradan sağlanıyor"⁶⁶

Nitekim yapımına 1866-1869 arasında başladığını tahmin ettiğimiz Klazomen/Urla karantinası ile ilgili, 06.03.1873 tarihinde "İzmir'de Klazomen adasında yapımına başlanan tahaffuzhane inşaatının bitirilmemiş olmasından dolayı, karantina işlemlerinin yürütülebilmesi için yanına birkaç adet baraka inşa olunması ve masrafların hazinece tesviyesi"nin istenmesi⁶⁷ gazetesinin verdiği haberi doğruluyor. Gerçi bu haber aslında Klazomen karantinasının daha randımanlı işlemeye başladığı 1883 tarihinden⁶⁸ neredeyse 9-10 ay sonra yazılmıştır ama anlaşılın tahaffuzhane ile il-

ir Hanı"ndan söz edildiğine göre demek ki bu tarihe kadar satılmamış, nitekim önceleri karantina binası için satılması kararlaştırılan bu binanın, bu tarihte de hapishane yapılması için satışa çıkarıldığı anlaşılıyor: BOA, 29 Z 1291 / 06.02.1875, *İrade Meclis-i Mahsus*, 2215/51.

63 BOA, 30.09.1871, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı*, 510/97.

64 BOA, 15 Z 1282 / 30.04.1866, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı*, 354/65.

65 BOA, 6 Za 1285 / 19.02.1869, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 1309/5.

66 Beyru, a.g.e., s.110.

67 BOA, 7 M 1290 / 06.03.1873, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı*, 449/51

68 Urla Karantinasına dair görebildiğim ilk belge 1883 tarihli, ve Mısır'dan gelecek gemilere karantina için İzmir civarındaki Klazomen ve Beyrut tahaffuzhanesinin tahsis edilmesi ile ilgili: BOA, 15 Ş 1300/ 21.06.1883, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*, 173/120.

gili sorunlar bu süre içinde de bir çözüme ulaştırılamamıştır. Nitekim 1892 yılında. Yenilenmiş olduğunu tahmin ettiğimiz⁶⁹ Klazomen/Urla karantinası bu tarihten sonra daha iyi hizmet vermeye başlayacaktır. Bunun da nedeni 1891 yılında Avrupa'dan getirilmiş olan etüv makinesidir.

Yeni Bir Teknoloji: Etüv Makinesi

II. Abdülhamit teknolojiye olan tutkusunu nedeniyle, giysilerin dezenfekte edilmesi için geliştirilen bu yeni icada kayıtsız kalamamış, kolera salgınının yarattığı endişeyle Geneste ve Herscher Fabrikası'ndan iki adet küçük etüv makinesi getirtmiştir. Her yeni teknoloji gibi bu etüv makineleri de pahalıdır ve ikisine ödenen fiyat 68.671 kuruş tutmuştur. Üstelik bir o kadar da makinelerin montajına para ödenmiştir. İşte bu pahalı aletlerden biri İstanbul Kavak Tahaffuzhanesi'ne monte edilip, diğeri de Klazomen Tahaffuzhanesi'ne gönderilir⁷⁰. Nitekim 30.08.1891 tarihinde "İzmir'de Klazomen Tahaffuzhanesi'nde etüv makinesi ile icra olunan muayene-neden iyi netice hasıl olduğu" Dersaadet'e, yani Yıldız'a müjdelendir⁷¹.

Bu arada İzmir'de karantina binaları yetmediğinden olsa gerek, gemilerin karantina mekânı olarak kullanılması sık rastlanılan bir durumdur.1892 yılında İzmir'e gelen seyyah Hans Barth'ın gözlemleri şöyle:

"Limanda bulunan gemiler arasında İngiliz bayrağı çekili gemiler sayıca üstünlükte; ondan sonra sırasıyla Avusturya, İtalya ve Fransa bayrağı çekili gemiler geliyor. Arada sırada Fransız ve Amerikan gemilerinden rıhtımı okşayan donanma müziği gelirken, limanda demirli iki Osmanlı gemisi yarı düşsel bir uykuda gibi karantina görevini yerine getirmeye çalışıyor, güvertelerinde yaşama dair hiçbir iz yok, fakat içinde insanlar olduğunu, güverteye asılı çamaşırlardan ve arada sırada gelen trompet seslerinden anlıyoruz"⁷².

1893 yılına gelindiğinde İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını ciddi bir paniğe neden olur. Zira 1865 yılından beri şiddetli bir salgına maruz kalmayan⁷³ İzmir'in nüfusu 207.548 kişi olmuş, ticaret hacmi artmış, 1850'lerde Osmanlı dış ticareti içinde İzmir'in payı % 7.5 civarındayken, 1870'lerde bu oran dört katlık bir artışla % 30'a yükselmişti⁷⁴. Bu rakamların anlamı ise refah demektir. Ancak bu yeni

69 "Klazomen tahaffuzhanesinin açılması dolayısıyla, karakol vazifesini yapmak üzere bir vapur gönderilmesi" istendiğine göre, bu tahaffuzhane 1892 yılına kadar tam randımanlı çalışmamış görünüyor: BOA, 20 S 1310 / 12.09.1892, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 264/148.

70 Nuran Yıldırım, "Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Etüv Üretimi ve Kullanımı", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri*, 22-23 Mayıs 2003. (ed.: S. F.Göncüoğlu), Kadir Has Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s.s.421-431.

71 BOA, 24 M 1309 / 30.08.1891, Yıldız Parakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı, 3/45.

72 İlhan Pınar, *Seyyahların Gözüyle İzmir XIX. II*, s:96

73 Beyru, a.g.e., s.87. Gerçi 1872 yılında fazla şiddetli olmayan bir kolera salgını yaşanmıştı, muhtemelen bu 1865 ve 1872 salgınları Klazomen Karantinası'nın devreye girişini hızlandırmış olmalıdır.

74 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1998; Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999; 1890/91 Aydın Salnamesine göre İzmir merkez nüfusu 207.548 kişiydi. Ayrıca, "İzmir'de kolera şüphesi sebebiyle uygulamaya konan karantina dolayısıyla işsiz kalan muhtaçlara yardım yapıldığı" da bilinmektedir: BOA, 1 S 1311 / 13.08.1893, Yıldız Parakende Evrakı Umumi, 28/20.

salgın hafızalarda silikleşmiş korkuyu yeniden depreştirince, Klazomen’de iki sene-
dir kullanılmakta olan etüv makinesinden aynısının, şimendüferlerde kullanılmak
üzere gönderilmesi için valilik Bab-ı Ali’ye başvuracaktır. Bab-ı Ali’de Bahriye
Nezaretî’ne konuyu bildirir, nezaret de verdiği cevapta büyük makine istenirse be-
delinin 250 kuruş, küçüğü istenirse 200 kuruş olduğunu ve eğer parası peşin öde-
nirse bu makinelerin mümkün olan zamanda yapılacağını bildirir. Bunun üzerine
Bahriye Nezaretî’ne ufak cinsinden üç adet etüv makinesi sipariş edilir ve 3 Ağustos
1893 tarihinde çıkan iradeyle bu makineler İdare-i Mahsusa’ya ait “Türk” vapuruyla
şimendüferlerde kullanılmak üzere İzmir’e gönderilir⁷⁵. Bunlarda bir tanesi İzmir
Karantina’sında kalmış olmalı ki, 31 Ağustos 1893 tarihinde, Aydın’a gönderilen bu
makine yerine yenisinin gönderilmesi talep edilmiştir⁷⁶.

Etüv makinesinin yol açtığı bu trafikten birkaç sonuç çıkıyor; birincisi
karantina uygulamalarında modern teknolojinin kullanılmaya başlandığı ilk yer-
lerden biri İzmir yani Kalzomen Tahaffuzhanesi’dir, ikincisi 1860 ve 1866 yıllarında
İngiliz ve Fransızlar tarafından yapılan demiryolları salgın hastalıkları şehre taşıyan
yeni bir araç olarak ortaya çıkmıştır, üçüncüsü de deniz yoluyla gelecek salgın teh-
likelerini önlemek için Klazomen karantinası kullanılmaya başlanmış olmalıdır.
Zira İzmir Karantina binasının bulunduğu bölgede özellikle 1890’larda ciddi bir
yapılaşma gözlenmektedir ki bu durumda hastalık taşıyan vapurları kentin içine
sokmak hiç de akıllı karı değildir⁷⁷.

Su Savaşları

Bu nüfus artışı ve yapılaşmanın yol açtığı diğer bir sorun ise su meselesidir.
Hem hijyen, hem de hanelere suyun taşınması açısından son derece önemli bir ko-
nudur bu. Tanzimat öncesinde kamu sağlığı konusundaki hizmetler büyük ölçüde
vakıflar eliyle yürütülmüşken diyor Erkan Serçe, Tanzimat modern bir kurum olarak
belediyeyi yaratmış, ancak vakıfların bu alandaki işlevlerini de sonlandırmamıştı.
Böylece aynı alanda çalışan iki kurum varlığını sürdürdü. Örneğin en önemli sorun-
lardan biri olarak suyun sağlıklı bir şekilde kente ulaştırılması gündeme geldiğinde,
belediye hemen vakıfların yetki alanına giriveriyordu⁷⁸. Belediye ve vakıflar
arasındaki bu çekişme, kişisel girişimlerde de ortaya çıkmış görünüyor. 1885-1887
yılları arasında İzmir Karantinası’nda Sıhhiye Müfettişliği, 1888-1902 yılları arasında
da Karantinalar Umum Müfettişliği yapmış olan İtalyan asıllı Dr. Koçoni Efendi bu
su meselesinde hem iyi bir gelecek, hem de kar olduğunu gören ilk kişi olur. Ge-
rek İzmir’le olan bağlantısı, gerekse bulunduğu pozisyonu nedeniyle 3.11.1890 tari-
hinde, İzmir’in Karataş Göztepe ve Karantina mevkilerine Çakmakdere’den su ge-
tirme imtiyazının kendisine verilmesi için bir girişim başlatır⁷⁹. Ancak bu imtiyazı
alması için “*ahalinin bağ ve bostanlarına muktezi suyun fazla kısmının celb ve icrası*”⁸⁰

75 Yıldırım, *a.g.m.*, s.424.

76 BOA, 19 S 1311 / 31.09.1893, *Dahiliye Mektubi Kalemi*, 110/29.

77 27.07.1893 de, “İzmir şehrinin haricinde münasip bir mahalde bir hastane tesisi, tedabir-i tahaffuziye, tat-
hiriye ve tebhiriye için bir girişim başlatılıyorsa da bunun sonuçlandırılmasına dair bir belgeye
rastlanmadı: BOA, 13 M 1311, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı, 246/18443.

78 Serçe, *a.g.m.*, s.251.

79 BOA, 20 Ra 1308 / 3.11.1890, *Dahiliye Nezaretî Mektubi Kalemi*, 1778/131.

80 BOA, 18 L 1308 / 26.05.1891, *Meclis-i Vükela Mazbataları*, 64/79.

şartına uyması gerekecektir, muhtemelen bu yüzden imtiyazı alması 6 ay uzar⁸¹. Ne var ki bu imtiyaz uzun süre kendisinde kalmaz, zira hemen 1892 yılında “İzmir suları imtiyazının, müvekkili Üsküdar ve Kadıköy Gaz Şirketi sahib-i imtiyazına itasına dair mühendis Antoni Barçlet’in arzualı.” Yıldız’a gitmiştir bile⁸². Gerçi bu girişim başarılı olmaz ama su savaşlarının başladığına dair de güçlü bir delildir. Üç sene süren mücadele sonunda ise kaybeden taraf Koçoni Efendi olur. Zira 18.03 1895 tarihli nizamname ile kurulan ve sahibinin Niyazi Bey olduğu zikredilen Osmanlı Anonim Şirketi bu imtiyazı onun elinden almayı başaracaktır⁸³.

Yeniden Salgın

Su meselesinin ciddi bir mücadeleye sahne olmasının arkasında muhtemelen, 1893 yılından beri ataklar halinde gelen kolera salgınları vardır ve suyun temizliği bu açıdan önemli bir meseledir Diğer taraftan bu korkunç salgın oldukça uzun sürmüş ve İzmir 1895 yılına kadar sıklıkla karantinanın uygulandığı bir şehir oluvermiştir. Ancak İzmir şehri tam kolera illetinden kurtulmuşken, yıllardır görülmeyen eski bir illet yani veba, Mayıs 1900 tarihinden itibaren⁸⁴ yeniden hortlar ve İzmir’in tam kırk gün karantina altına alınmasına neden olur⁸⁵. Bunun üzerine, yaklaşık yedi yıldan beri salgınlar nedeniyle inim inim inlemiş olan İzmir’li 150 tüccar “kulüpte” toplanarak, soruna çözüm bulması için valiye dilekçe verirler. Nitekim 1895 yılında ikinci kez İzmir valiliğine getirilen Kıbrıslı Kamil Paşa bu 150 tüccarın taleplerini dinlemiş ve ikna olmuş olmalı ki 13.06.1900 tarihinde Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Baş Katipliği’ne “karantina tedbiri yüzünden ziraat, ticaret ve hazinenin zayıyatı had ve hesapsız olacağından, karantina yerine karantina kordonunun daha uygun olacağını bildiren” bir arıza gönderir.⁸⁶ Bu tavsiye etkili olmuş görünüyor, zira 09.08.1900 tarihinde karantina süresinin azaltılmasına karar verilmiştir⁸⁷.

Şikâyetlere konu olan bütün bu karantina uygulamalarına basın da ilgisiz kalmamış, zaman zaman okuyuculardan gelen mektupları yayınlamak, uygulamada görülen aksaklıkları yöneticilere iletmıştır. Bunların içinden 2 Eylül 1899 tarihli Ahenk Gazetesi’nde yayınlanan ve hacılara gösterilen davranışı sergileyen bir yazıyı aktararak konumuza son verelim:

“Manisa’da mukim Kadiri Şeyhi reşadetlü Hacı Mehmed Efendi’den vürud

81 BOA, 29 L 1308 / 06.06.1891, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, 55/17. Koçoni Efendi ile yapılan anlaşma metni için bkz.: Kamer Yıldırım, *Halil Rifat Paşa’nın Aydın Valiliği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008. S.186. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

82 BOA, 16 Ca 1310 / 6.12.1892, Şura-yı Devlet Evrakı, 2954/14.

83 BOA, 21 N 1312 / 18.03.1895, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı, 587/43980.

84 Karantina sebebiyle vapurların İzmir’e uğramadığına dair bir mektup, BOA, 21 M 1318 / 20.05.1900, Yıldız Esas Evrakı, 86-11/1059. Mayıs 1900’de başlayan İzmir’deki veba salgınıyla ilgili detaylı bir araştırma için bkz. Sabri Yetkin, “İzmir’de Veba Salgını (Mayıs-Ağustos 1900)”, http://web.deu.edu.tr/ataturkilceleri/pdf/dergisay13/c1_s3_sabri_yetkin.pdf

85 BOA, 14 S 1318 / 12.06.1900, Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, 11/1078. Bu arada, “Aydın ve Denizli sancaklarındaki deprem ve karantinalar sebebiyle İzmir’in sekteye uğrayan ticareti nedeniyle geçinemeyen ailelere, oluşturulan özel komisyon aracılığıyla yardım toplandığından dolayı, Hindistan’da kıtlık çekenlere yardımın ticari durum düzelenene dek “ ertelenmesine karar verilir: BOA, 8 Ca 1318 / 03.09.1900, Dahiliye Mektubu 2398/125)

86 BOA, 15 S 1318 / 13.6.1900, , Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, 11/1080.

87 BOA, 13 R 1318 / 09.08.1900, Dahiliye Nezareti Mektubu Kalemi, 2387/63.

eden varakadır; "...bazı seneler Tur-ı Sina karantinahanesinde mecburen geçirecekleri müddeti hatıra getirdikçe, gördükleri ve işittikleri malumat-ı müzicaneden korkarak istihzar-ı ecr-i cezil mülahazasıyla ihtiyar eyledikleri hacc-ı şerife gitmekte bile birçok kimseler düşünüyorlar; karantina usulüdür diye haccacı gemiden çıkarmağa gelip herkesin eşyalarını ambardan ihraç ile küpeşteye ve orada adi surette bir nişan vaz' ettikten sonra, yalnız haccacı çıkartıp mevaki-i mahsusaya gönderiyorlar. Eşya tebhir olunacak diyerek, kaptan bile hazır bulunmayarak mezkur sandıkları iskeleye diziyorlar. Birkaç gün sonra herkesi sandıklarının alsın diye o mevkiye götürüyorlar. Vefat edenlerin sandıkları orada kaldığı gibi avdet-i müyesir olanların da hemen yüzde on raddesindekilerin sandıkları kırılmış ve eşyaları mahvolmuş bulunuyor. Sual olundukda 'Gemide çalınmıştır!' sözü dermiyan olunuyor. Kapudana soruldukda eşya ihrac olunurken hazır bulundurmadılar, gemi memundur, o gibi sirkat vuku bulacak mahal değildir, hariçte olmuştur sözü irad olunuyor. Bu gibi hilaf-ı rıza-yı ali ahvalin men'i, evliya-yı umur-u huzaratının himmetlerinden müsterihimdir. Vapur ile karantina arasında zayi olan eşyanın miktarını mabeyn pusulasına takdim eylediğimden bilmek üzere neşri mütemennadır. "Manisa Kadiri şeyhi reşadetlü Hacı mehmed Efendi'nin iki cübbe kumaşı, dört adet baston, iki çift altın bilezik, beş top abani esvaplık, elli adet tesbih, on sekiz nebati örtü, on iki adet iğneli Hind örtüsü, otuz iki Bağdad kefiyesi, yirmi beş Hind sarığı ve beş top Hind kumaşı".

Sonuç

Bir örneğini verdiğim bu şikâyet mektubundan, karantina uygulamalarında ciddi suistimallerin olduğu, hırsızlık, rüşvet gibi usulsüzlüklerin bir türlü önüne geçilemediği anlaşılıyor. Diğer yandan yolcuların gemilerde ya da tahaffuzhanelerde uzun süre karantinada tutulmalarının yarattığı gerilim de buna eklenince, kamu sağlığını korumaya yönelik bu önlemler kentler ve yolcuları için ciddi bir eziyet haline dönüşebiliyor.

Modernleşmenin ve fakat aynı zamanda merkezileştirmenin tezahürlerinden biri olarak ortaya çıkan söz konusu karantina uygulamalarının İzmir özelinde izlerini takip ettiğimiz zaman, Tanzimat'ın bütün iniş çıkışlarını burada görmek mümkün. Nitekim taşradaki karantina örgütlenmeleri için bir model olarak tasarlanan İzmir karantina teşkilatı, kuruluşundan başlayarak, yerleştirilmek istenen yeni sistemin laboratuvarı olmak gibi bir işleve sahip olmuş görünüyor. Bu yüzden doğrusuyla yanlışıyla bütün uygulamaların ilk sonuçlarını İzmir'de müşahade edebiliyoruz. Toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda yani çok boyutlu bir değişimin taşradaki bu ilk provası çok da başarılı olarak addedilemezse de, İzmir, gelenekten moderne doğru evrilen Osmanlı Devleti'nin Batı ile ilişkilerinde ortaya çıkan bu yeni temas alanının tam merkezine oturmuş görünmektedir.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

BOA, Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi, 45/34, 145/25.

BOA, Bab-ı Asafi Amedi Kalemi, 1/69.

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı, 246/18443, , 587/43980.

BOA, Cevdet Sıhhiye 16/788, 9/434, 12/586.

BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 2586/9, 429/102, 1309/5, 110/29, 1778/131, 2387/63, 2398/125.

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı, 199/33, 510/97.

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı., 163/92.

BOA, Hatt-ı Hümayun, 546/26962-A.

BOA, İrade Dahiliye, 23/1121, 336/2209

BOA, İrade Meclis-i Mahsus, 2215/51.

BOA, Meclis-i Vala Evrakı, 21/2, 715/87, 716/54, 719/30, 715/9.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, 64/79.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı, 145/25.

BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, 335/57, 82/60, 354/65, 449/51.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı, 398/65.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 2954/14.

BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 173/120, 264/148.

BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, 55/17.

BOA, Yıldız Parakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı, 3/45.

BOA, Yıldız Parakende Evrakı Umumi, 28/20.

BOA, Yıldız Esas Evrakı, 86-11/1059.

BOA, Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, 11/1078, 11/1080

II. Gazeteler

Tasvir-i Efkar

Ahenk

III. Makaleler

ARI, Kemal, "Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı", *Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008.

DAŞ, Ertan, "İzmir Mezar Taşlarında Hastalık ve Sağlık", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi*, 1-3 Aralık, 2005, Bildiriler, İzmir, 2009.

KOLOĞLU, Orhan, "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları", *Tarih ve Toplum*, S.32-36, 1986.

PINAR, İlhan, "İzmir'de Veba", *Toplumsal Tarih*, C.1, S.2, Şubat 1994, s.s.22-25.

SERÇE, Erkan, "İzmir Belediyesi ve Kamu Sağlığı", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi*, 1-3 Aralık 2005, Bildiriler, İzmir, 2009.

SARIYILDIZ, Gülden, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, C LVIII, Ağustos 1994, S.222'den ayrı basım.

ŞEHİSUAROĞLU, Bedi N., "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, C.17, S.2, Ayrı Basım, İstanbul, 1954,

ÜNVER, Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I, 100.Yıldönümü Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940,

VATİN, Nicolas, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Sur İçi Defin", *Osmanlılar ve Ölüm*, (haz.: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

YILDIRIM, Nuran, "Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Etöv Üretimi ve Kullanımı", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri*, 22-23 Mayıs 2003. (ed.: S. F. Göncüoğlu), Kadir Has Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s.s.421-431.

IV. Kitaplar

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi Ders Notları*, Tıp Fakültesi yayın bürosu, Bornova 1988-1989.

BEYRU, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2005.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991.

- LAQUEUR, Hans Petter, *Hüve'l Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997,
- MARTAL, Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- PINAR, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl I.*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- PINAR, İlhan, *Seyyahların Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl II.*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- POOL, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, Stanley Lane Pool'un kitabından özetleyip Türkçe'ye çeviren Can Yücel, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N., *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1953.
- VİGARELLO, Georges, Temiz ve Kirli, Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımını Tarihi, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

V. Raporlar

- İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914), İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1998.
- Report to the Right Hon. Lord Panmure G.C.B Minister at War, of the Proceedings Great Britain the Sanitary Commission Dispatched to the Seat of War in the East., London, 1855-1856.
- ROLLESTON, George, İzmir 1856, (haz.: Fikret Yılmaz), İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2010.

VI. Tezler

- DEMİREL, Mehmet, İngilizce Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Sağlık Hayatı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1999.
- YILDIRIM, Kamer, Halil Rifat Paşa'nın Aydın Valiliği, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

VII. Dijital Kaynaklar

YETKİN, Sabri, "İzmir'de Veba Salgını (Mayıs-Ağustos1900)",
http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/dergisayi3/c1_s3_sabri_yetkin.pdf